

<https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-13>

УДК 378:159.9:316.362.31

Євген ПОТАПЧУК

доктор психологічних наук, професор,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-7040-8456>

e-mail: potapchuk1@i.ua

Галина ПАСТОЩУК

здобувач PhD,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9085-7822>

e-mail: pastoshuk84@gmail.com

ЧИННИКИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ

У статті здійснено теоретичний аналіз чинників, що здатні впливати на готовність майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями. З'ясовано, що процес формування готовності студентів-психологів до роботи з неповними сім'ями залежить від низки чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Серед різних чинників особливу увагу привертають такі як: організація процесу навчально-практичної підготовки в ЗВО, підбір компонентів освітньої програми, які дозволяють забезпечити систему компетентностей, необхідних для надання психологічної допомоги неповним сім'ям, природні психотерапевтичні задатки та здібності здобувача, внутрішня вмотивованість, прагнення здобувача займатися сімейним консультуванням та психотерапією.

Ключові слова: майбутні психологи, робота, готовність, чинники, неповні сім'ї.

Yevhen POTAPCHUK, Halyna PASTOSHCHUK

Khmelnyskyi National University

FACTORS OF READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS TO WORK WITH SINGLE-PARENT FAMILIES

The article presents a theoretical analysis of the factors that can influence the readiness of future psychologists to work with single-parent families.

In this context, modern researchers express an opinion on the issue of improving the quality of education and providing the state with competent highly qualified psychologists whose activities will be aimed at preserving and restoring the mental well-being of families. After all, the professional training of future psychologists is determined by public demand, which includes tasks for quality interaction with single-parent families.

A clear outline of many practical and theoretical problems, as well as the creation of relevant new legislation, supplemented by programmes in higher education institutions for psychological support of members of single-parent families, namely those families formed as a result of military aggression by Russia, necessitates the identification of socio-psychological factors that affect the readiness of future psychologists to work with single-parent families.

It has been determined that the process of formation of psychology students' readiness to work with single-parent families depends on a number of factors of objective and subjective

nature. Among various factors, special attention is drawn to the following: organization of the process of educational and practical training in higher educational institutions, selection of the educational program components which allow providing a system of competencies necessary for psychological assistance of single-parent families, the student's natural psychotherapeutic inclinations and abilities, internal motivation, and the student's desire to engage in family counseling and therapy.

Keywords: future psychologists, work, readiness, factors, single-parent families.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Стрімкі та незворотні процеси і соціально-економічні зміни в нашій державі, створюють соціальний запит не лише на кваліфікованого фахівця соціономічного профілю, а й на ініціативну, креативну і творчу особистість у галузі психології. Саме тому професійна підготовка психологів у закладах вищої освіти (ЗВО) постійно удосконалюється. Це потрібно для ефективного забезпечення системи компетентностей, зокрема таких як здатність здійснювати соціально-психологічний супровід осіб у складних життєвих обставинах і надавати психологічну допомогу та ін. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування готовності майбутніх психологів до роботи з різними категоріями населення, серед яких є члени неповних сімей.

Оскільки психологічної допомоги, на сьогоднішній момент потребує багато неповних сімей, а також сімей, які в умовах війни стали дистантними чи осиротілими, робота по формуванню готовності майбутніх психологів до взаємодії з членами неповних стає усе більш насущною потребою сучасного суспільства [2; 3; 17; 18].

Як свідчить практичний досвід роботи, що формування готовності студентів-психологів до роботи з членами неповних сімей залежить від низки чинників як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Тому маємо потребу у їхньому виявленні, і, подальшому вивченні для оптимального врахування при підготовці майбутніх спеціалістів.

Аналіз досліджень та публікацій

У дослідженнях проблеми підготовки майбутніх психологів до певного виду діяльності, значна увага приділяється вивченню механізмів та умов становлення і всебічного особистісного розвитку здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Психологія». При цьому багато фахівців висловлює занепокоєння недостатнім рівнем базової професійної підготовки майбутніх психологів. Зокрема, на це вказують дослідники: сучасних освітніх психотехнологій професійної підготовки (І. Булах, В. Волошина, Л. Лохвицька) [1]; проблем професійної підготовки майбутніх психологів (Ю. Вінтюк) [2]; особистісного

аспекту як проблематики професійного становлення студентів психологів (І. Литвиненко) [7]; технології професійної підготовки майбутніх психологів (І. Хомич) [18] та інші.

За допомогою результатів аналізу наукової літератури ми з'ясували, що існує велика кількість наукових праць, які присвячені глибокому вивченню питань професійної підготовки майбутніх психологів. Водночас поза увагою дослідників залишилися питання, які стосуються підготовки майбутніх психологів до роботи з сім'ями, які переживають різні сімейні кризи, серед яких є неповні сім'ї. Враховуючи відсутність таких наукових розробок, вбачаємо за необхідне провести системне вивчення соціально-психологічних чинників, що детермінують готовність майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями.

Формулювання цілей статті

Мета статті – з'ясувати та осмислити соціально-психологічні чинники, що впливають на готовність майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями.

Виклад основного матеріалу

Визначення соціально-психологічних чинників, що здатні впливати на готовність майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями потребує глибокого розуміння психології неповної сім'ї. Результати аналізу наукової літератури [10; 17] свідчать про те, що поняття «неповна сім'я» означає малу групу із частково неповними зв'язками, де немає традиційної системи взаємин мати-батько-дитина. На жаль, неповна сім'я – це досить поширена модель в Україні, якою можуть бути: розлучена сім'я; осиротіла сім'я; мати-одиначка з дитиною; батько-одинак з дитиною. Дослідниками [3; 8; 10; 17] прийнято виділяти декілька причин появи неповних сімей, насамперед: внаслідок розлучення подружжя чи смерті шлюбного партнера.

Серед найпоширеніших причина розлучень є алкоголізм, несхожість характерів, зрада або бажання створити іншу сім'ю. Звертає на себе увагу той факт, що в переважній більшості випадків ініціатором розлучення виступає жінка. Загалом цей процес є наслідком міжособистісної несумісності шлюбних партнерів, негативною мотивацією створення шлюбного союзу, соціальної й психологічної незрілості чоловіка й жінки, їх безвідповідальним, легковажним відношенням до сім'ї, а також збільшенням числа вимушених шлюбів, внаслідок вагітності й народження дитини. Окремою проблемою є вимушене, тимчасове розлучення подружжя внаслідок пошуку роботи

(трудова міграція) чи мобілізації члена родини. Такі сім'ї дослідники [3; 18] називають дистантними, роз'єднаними. Що стосується смерті шлюбного партнера, то сьогодні багато сімей втрачає своїх членів внаслідок не тільки внаслідок хвороб чи надзвичайних ситуацій, а й через повномасштабну війну на території України з росією.

Зважаючи на сказане вище, серед основних причин виникнення неповних сімей слід виділити такі як: розпад сім'ї внаслідок розлучення подружжя; смерть одного із подружжя; народження дитини поза шлюбом; виїзд на заробітки одного з членів сім'ї (дистантні сім'ї); смерть чи загибель когось із шлюбних партнерів внаслідок бойових дій.

За роки повномасштабної війни в Україні багато сімей переживає ненормативних сімейних криз. В умовах війни ми бачимо стрімке зростання сімей, які стали тимчасово територіально розлученими, коли батько залишився в Україні, і, не рідко захищає нашу державу, дружина з дитиною/дітьми знаходиться закордоном. В таких умовах сім'я переживає психологічну дисгармонійність та стикається із низкою несприятливих обставин і, фактично стає дистантною. Спостерігаємо і те, що в умовах міграції, внутрішнього переміщення та у зв'язку з довготривалою відсутністю одного із батьків (батька/матері), того хто служить у війську, суттєво порушується функціональність та розподіл ролей у сімейній системі, а це ознаки морально-психологічної чи психоемоційної неповноти. Багато сімей уже стали осиротілими внаслідок війни росії проти України, втративши батька-захисника чи матір-захисницю, також багато хто з цивільного населення вимушено перейшли із категорії повних сімей у категорію неповних. Такі сім'ї стикаються із низкою втрат, розпочинаючи із втрати контролю та безпеки до втрати житла, здоров'я та життя.

Коли мова йде про підготовку майбутніх психологів до роботи з членами неповних сімей важливо навчити здобувачів вищої освіти розуміти психологію неповної сім'ї, зокрема причини її виникнення, моделі поведінки членів неповної сім'ї, особливості розподілу та перерозподілу сімейних ролей. Майбутні психологи мають зрозуміти алгоритм дій при роботі з членами неповних сімей, а також набути здатності надавати їм необхідну психологічну допомогу.

В умовах сьогодення виникає потреба у впровадженні нових технологій навчання, нових предметів у навчальні програми, наприклад, спеціалізоване навчання студентів-психологів по роботі із втратою та травмою, це дасть змогу формуванню специфічних компетентностей (операційних, освітніх та особистісних), які забезпечуватимуть успішність формування готовності майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями.

При визначенні соціально-психологічних чинників, що впливають на готовність майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями варто звернути увагу на дослідження організаційно-психологічного підходу у розвитку професійної кар'єри психолога, у яких зазначено, що на успішність професійного становлення психолога істотно впливають наступні рівні чинників: макрорівень, мезорівень, мікрорівень [14]. Макрорівень – це рівень чинників, що відображають більш узагальнені інституціональні впливи. Мезорівень – це рівень чинників, що пов'язані зі взаємодією особистості з середовищем, впливом інших людей на професійне становлення індивіда (планування родини, співвідношення інтересів родини з інтересами роботи). Мікрорівень – це рівень чинників, що пов'язані безпосередньо з особистістю (мотивація, прийняття рішень щодо зміни ролей, особистісні характеристики, особливості спілкування, кар'єрні орієнтації).

Як показує аналіз літератури [4; 10], серед чинників мікрорівня, що завжають досягненню професійного успіху, є, це перш за все, недостатність «особистісного потенціалу» – відсутність необхідних якостей (низька мотивація, екстернальний локус контролю, нерішучість, емоційна нестабільність) та неконструктивні установки стосовно досягнень («страх успіху», невдач, нереалістичність цілей, уникнення ризику, перевага в структурі особистості, спрямованості на себе, а не на справу).

За свідченням дослідників [7; 15], успішність навчання студентів у ЗВО залежить від таких чинників як: матеріальне становище, стан здоров'я, вік, родинний стан, рівень попередньої підготовки, володіння навичками самоорганізації, планування й контролю своєї діяльності (насамперед навчальної), мотиви вибору вищого навчального закладу, адекватність уявлень про специфіку вузівського навчання, форма навчання (очна, вечірня, заочна, дистанційна й ін.), наявність плати за навчання і її величина, організація навчального процесу та матеріальна база вищого навчального закладу, рівень кваліфікації викладачів, престижність ЗВО й, нарешті, індивідуальні психологічні особливості студентів.

Наявні на сьогодні психологічні технології підготовки майбутнього психолога здебільшого орієнтовані на актуалізацію одного із провідних чинників (професійної мотивації, ідентичності, практичних компетенцій) його особистісного й професійного зростання [7].

Дослідниця М. Садова [12] приділяє особливе значення ціннісним орієнтаціям у юнацькому віці, коли молода людина робить стратегічний вибір професії. Адже професійне самовизначення – це

запорука успіху особистості, та передумова для подальшої професійної самореалізації, а самооцінку авторка розглядає як чинник, що впливає на самореалізацію і самопізнання самого суб'єкта.

Описуючи вимоги до підготовки професійно мобільних психологів для їх фахової діяльності в нестабільних умовах сучасності, Н. Сургунд [13], звертає увагу на такі особистісні характеристики як відкритість до інновацій, здатність майбутнього фахівця до засвоєння нових знань та технологій, конструктивних реакцій на зміни діяльності, всебічне професійне зростання. З точки зору професійної мобільності майбутніх психологів це визначає їх здатність до розвитку особистісно-професійних ресурсів з метою ефективної діяльності в мінливому освітньо-професійному середовищі, готовність до роботи з подолання особистісно-професійних криз, розвитку вмінь для розв'язання завдань в умовах динамізму та ускладнення задач професійної діяльності тощо. Як стабілізуючий фактор суспільства, такі характеристики майбутнього психолога на сьогодні є необхідними у глобальному кризовому реагуванні при наданні психологічної допомоги членам неповних сімей.

Досліджуючи і аналізуючи психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді Д. Карпова [5] зазначає, що нині на усвідомлення молоддю соціальних ролей та формування життєвих цінностей вагомий вплив мають ЗМІ, телебачення та інтернет. Саме через ці інформаційно-світоглядні канали молодь засвоює ролі, правила та зразки поведінки, життєві цінності, оцінки, установки, ставлення до себе і до інших. Таким чином, можна вважати встановленим фактом, що ЗМІ серйозно впливають на моральний розвиток молоді, його соціальну й статеву ідентифікацію, процес соціалізації. Сучасне телебачення та соціальні мережі також активно втручаються в традиційну сімейну систему, в систему суспільно-виховного процесу, демонструючи не завжди коректні методи виховання дітей в сім'ях та взаємовідносини між дорослими членами.

Засновник позитивної психотерапії Н. Пезешкіан [9] у своїх роботах довів, що сім'я має істотний вплив на вибір майбутньої професії, адже від одного покоління до іншого переходять світобачення, цінності та пріоритети. У контексті нашого дослідження така інформація може мати суттєве значення, особливо в тих випадках, коли здобувач сам виріс в неповній сім'ї. Отриманий досвід допомагає краще осмислити психологічні проблеми такої сім'ї.

Прихильники інноваційного підходу у питанні професійної підготовки майбутніх психологів [5; 6] вказують на те, що викладачі психологічних дисциплін мають не тільки володіти інноваційними формами навчання, а й уміти поєднувати теорію з практикою й мати

досвід практичної діяльності, адже відсутність досвіду практичної діяльності викладачі намагаються компенсувати надмірною теоретизацією своєї дисципліни. Ми поділяємо таку думку і вважаємо, що викладач який має досвід психологічної роботи з неповними сім'ями, зокрема з членами розлученої сім'ї, осиротілої сім'ї, мамою-одиначкою з дитиною; батьком-одинаком з дитиною, володіє важливими деталями консультативної роботи та знаннями особливостей психології різних типів неповних сімей. Відтак такий фахівець здатний краще впливати на формування готовності майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями.

Таким чином осмислення чинників, що здатні впливати на готовність майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями, дозволяє розподілити їх на суб'єктивні та об'єктивні. До переліку чинників суб'єктивного характеру відносяться: індивідуальні особливості студентів-психологів (задатки, здібності, ціннісні орієнтації, самооцінка, темперамент та характер; ставлення людини до своїх обов'язків, відношення до інших людей та до себе, володіння навичками самоорганізації, кризи розвитку особистості); професійна спрямованість та професійна мобільність, професійна ідентифікація; мотивація (мотиви професійної діяльності, мотиви навчальної діяльності, мотиви вибору майбутньої професії, мотиви вибору ЗВО, пізнавальні мотиви, відповідність майбутньої професії прагненням, потребам особистості); уявлення про успіх в діяльності, готовність займатися сімейним консультуванням та психотерапією; соціальна зрілість; природні психотерапевтичні задатки та здібності.

До чинників об'єктивного характеру, що впливають на процес формування готовності до фахової взаємодії із членами неповних сімей, можна вважати ті, що відображають соціально-побутове середовище, це складові макрорівня (загальна картина світових тенденцій та соціально-політичних трансформацій, соціум, звичаї, традиції, культура та ін.), мезорівня (близьке оточення, співвідношення інтересів родини з інтересами роботи) і мікрорівня (особливу увагу заслуговує чинник раннього сімейного впливу, повсякденні умови); наявність сучасного науково-методичного й інформаційно-технічного забезпечення лекцій і практичних занять; соціальна ситуація й її перспективи; рівень розвитку сучасної науки; організація навчального процесу та матеріальна база ЗВО, підбір компонентів освітньої програми, які дозволяють забезпечити систему компетентностей, необхідних для надання психологічної допомоги неповним сім'ям (наприклад, психологія сім'ї, кризове сімейне консультування), рівень кваліфікації викладачів, форми навчання. Звісно, що серед виявлених чинників особливий інтерес

викликають ті, на які можна впливати під час навчання здобувача вищої освіти. Врахування цих чинників сприятиме в організації навчально-виховного процесу у ЗВО, а також при формуванні у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних криз.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Результати вивчення предмету нашого дослідження дозволили з'ясувати, що процес формування готовності студентів-психологів до роботи з неповними сім'ями залежить від низки чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Серед різних чинників особливу увагу привертають такі як: організація процесу навчально-практичної підготовки в ЗВО, підбір компонентів освітньої програми, які дозволяють забезпечити систему компетентностей, необхідних для надання психологічної допомоги неповним сім'ям (наприклад, психологія сім'ї, кризове сімейне консультування), природні психотерапевтичні задатки та здібності здобувача, внутрішня вмотивованість, прагнення здобувача займатися сімейним консультуванням та психотерапією. Ці чинники потребують детального аналізу та виявлення тих, які доцільно враховувати при розробці психолого-педагогічного інструментарію для формування готовності майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями. Зважаючи на це, *перспективою нашого подальшого дослідження* є розробка тренінгової програми формування готовності майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями.

Література

1. Булах І. С., Волошина В. В., Лохвицька Л. В. Сучасні освітні психотехнології професійної підготовки майбутніх психологів. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2019. Вип. 2. С. 20-29.
2. Вінтюк Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Сер. Дидактика, методика і технології навчання. 2016. Вип. 3. С. 92-102.
3. Воронова О. Ю., Чізмар В. В. Психологічні особливості сучасної дистантної сім'ї. *Психологія : теорія і практика* : збірник наукових праць. Мукачєво-Київ : РВВ МДУ, 2018. №1 (1). С. 34-42.
4. Гура Н. А. Організаційно-психологічні чинники розвитку і переривання кар'єри : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Київ, 2019. 239 с.

5. Карпова Д. Є. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді : дис. ... д-ра філософії : 053. Хмельницький, 2021. 218 с.
6. Карпова Д., Потапчук Є. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів до діагностики шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності пари. *Теорія та практика формування особистості як суб'єкта самотворення і самозбереження* : монографія. Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 151-163.
7. Литвиненко І. С. Особистісний аспект – проблематика професійного становлення студентів-психологів. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. Сер. : Психологія. 2014. Вип. 1 (31). С. 186-194.
8. Пастощук Г. Д. Теоретичний аналіз проблеми готовності майбутніх психологів до роботи з неповними сім'ями. *Габітус. Науковий журнал Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій*. Видавничий дім «Гельветика» 2020. Вип. № 17/2020. С. 50-57.
9. Пезешкіан Н. Психосоматика і позитивна психотерапія. Практичний посібник 2006. 464 с.
10. Психологія молоді сім'ї : монографія / Р. П. Федоренко, М. І. Мушкевич, Т. І. Дучимінська, Л. І. Магдисюк. Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.
11. Руденок А. І. Формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів : дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 306 с.
12. Садова М. А . Психологічні особливості впливу ціннісно-сміслової сфери на професійне самовизначення обдарованої молоді. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Психологія» Том 31 (70) № 3, 2020 С. 33-37.
13. Сургунд Н. А. Професійна мобільність як гармонізуючий фактор професійного розвитку фахівця в умовах невизначеності. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*. Додаток 4 до Вип.31, Том II (10). Київ : Гнозис, 2014. С. 307-314.
14. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Л. М. Карамушки. Київ : Фірма «Інкос», 2005. 366 с.
15. Туриніна О. Л. Проблеми особистісно-професійного розвитку майбутнього психолога. *Соціальна психологія*. 2003. № 1. С. 27-30.

16. Філіпчева Г. О., Бердо К. О. Вплив батьківських уявлень на формування образу сім'ї у студенток-психологів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Психологія* : журнал. 2010. №9/1. Вип. 16. С. 103-112.
17. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
18. Хомич І. Технології професійної підготовки психологів. *Психологія : реальність і перспективи*. 2022. №19. С. 129-141.
19. Яніцка-Панек Т. Роз'єднана українська родина – огляд ситуації, спричиненої війною. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2022. Вип. 5. С. 94-102.

References

1. Bulah I. S., Voloshina V. V., Lokhvytska L. V. Modern educational psychotechnologies of professional training of future psychologists. *Psychology and psychosocial interventions*. 2019. Issue 2. S. 20-29.
2. Vintiuk Yu. Profesiina pidhotovka maibutnikh psykholohiv: problema ta yii skladovi. Pedahohika i psykholohiia profesiinnoi osvity. Ser. Dydaktyka, metodyka i tekhnologii navchannia. 2016. Vyp. 3. S. 92-102.
3. Voronova O. Yu., Chizmar V. IN. Psychological features of the modern distant family. *Psychology: theory and practice: a collection of scientific works*. Mukachevo-Kyiv: State University of Moscow State University, 2018. No. 1 (1). WITH. S. 34-42.
4. Hura N.A. Orhanizatsiino-psykholohichni chynnyky rozvytku i pereryvannia kariery : dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.10. Vyshchyi navchalnyi zaklad «Universytet ekonomiky ta prava «Krok», Kyiv, 2019. 239 s.
5. Karpova D. Ye. Psykholohichni umovy formuvannia uiaвлен pro simeini roli u studentskoi molodi [Tekst] : dys. ... d-ra filosofii v haluzi znan 05 Sotsialni ta povedinkovi nauky : [spets.] 053 / Karpova Daria Yevhenivna; Khmelnyts. nats. un-t. Khmelnytskyi, 2021. 218 s.
6. Karpova D., Potapchuk Ye. Osoblyvosti profesiinnoi pidhotovky maibutnikh psykholohiv do diahnostyky shliubnoho potentsialu ta mizhosobystisnoi sumisnosti pary. Teoriia ta praktyka formuvannia osobystosti yak sub'iekta samotvorennia i samozberezhenntia : monohrafiia. Khmelnytskyi : FOP Tsiupak A.A., 2021. S. 151-163.
7. Lytvynenko I. S. Osobystisnyi aspekt – problematyka profesiinoho stanovlennia studentiv-psykholohiv. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova*. Ser.: Psykholohiia. 2014. Vyp. 1 (31). S. 186-194.
8. Pastoshchuk H.D. Teoretychnyi analiz problemy hotovnosti maibutnikh psykholohiv do roboty z nepovnymy simiami. *Habitus. Naukovyi zhurnal Prychornomorskoho naukovo-doslidnoho instytutu ekonomiky ta innovatsii*. Vydavnychiy dim «Helvyetka» 2020. Vyp. № 17/2020. S. 50-57.
9. Pezeshkian N. Psykhosomatyka i pozytyvna psykhoterapiia. *Praktychnyi posibnyk* 2006. 464 s.
10. Psykholohiia molodoi simi : monohrafiia / R. P. Fedorenko, M. I. Mushkevych, T. I. Duchyminska, L. I. Mahdysiu. Vyd. 2-he, dopovn. ta zmin. Lutsk : Vezha-Druk, 2020. 392 s.

11. Rudenok A.I. Formuvannia u maibutnikh psykhologiv hotovnosti do zapobihannia ta podolannia simeinykh konfliktiv : dys. ... kand. psykhol. nauk. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 2014. 306 s.
12. Sadova M. A . Psykhologichni osoblyvosti vplyvu tsinnisno-smyslovoi sfery na profesiine samovyznachennia obdarovanoi molodi «Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seria: Psykhologiiia» Tom 31 (70) № 3, 2020 S. 33-37.
13. Surhund N. A. Profesiina mobilnist yak harmonizuiuchy faktor profesiinoho rozvytku fakhivtsia v umovakh nevyznachenosti. Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Dodatok 4 do Vyp.31, Tom II (10): Tematychnyi vypusk «Mizhnarodni Chelpanovski psykhologo-pedahohichni chytannia». Kyiv: Hnozys, 2014. S.307-314.
14. Tekhnologii roboty orhanizatsiinykh psykhologiv: Navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. ta slukhachiv in-tiv pisljadiplom. osvity / Za nauk. red. L.M. Karamushky. K.: Firma «Inkos», 2005. 366 s.
15. Turynina, O. L. Problemy osobystisno-profesiinoho rozvytku maibutnogo psykhologa / Olena Turynina // Sotsialna psykhologiiia. 2003. № 1. C. 27-30.
16. Filipcheva H. O., Berdo K. O. Vplyv batkivskykh uiavlennia na formuvannia obrazu simi u studentok-psykhologiv. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria Psykhologiiia : zhurnal. 2010. №9/1. Vyp. 16. S. 103-112.
17. Fedorenko R. P. Psykhologiiia simi [Tekst]: navch. posib. / Raisa Petrivna Fedorenko. Luts'k : Vezha-Druk, 2015. 364 s.
18. Khomych I. Technologies of professional training of psychologists. Psychology: reality and prospects. 2022. No. 19. P. 129-141.
19. Janitska-Panek T. The separated Ukrainian family - an overview of the situation caused by the war. Bulletin of the UNESCO Department "Continuous Professional Education of the 21st Century". 2022. Issue 5. S. 94-102.